

Verplichtgestelde bedrijfstakpensioenregeling, al dan niet in een Apf

Edwin Schop, actueel tot 03-03-2016

Actueel tot	03-03-2016
Auteur	Edwin Schop ^[1]
Vakgebied(en)	Pensioenen (V)

De discussie over de toekomst van het Nederlandse pensioenstelsel is in volle gang. Lange tijd leek het erop dat het daarbij alleen ging om de toekomstbestendige pensioenovereenkomst. In de beoogde 'grand (re)design' van het Nederlandse pensioenstelsel moet echter ook plaats zijn voor discussie over hoe een betere ordening van het uitvoeringslandschap kan bij dragen aan de efficiency van de uitvoering en daarmee aan de kwaliteit van het pensioenstelsel. Efficiency kan onder meer worden gevonden in het verleggen van de verplichtstelling op het niveau van de bedrijfstak naar de pensioenovereenkomst. Op deze wijze ontstaat er een vraag naar uitvoering van pensioenovereenkomsten en een aanbod van uitvoerders die kunnen functioneren als professionele financiële marktpartij, in plaats van een sociale instelling. Het recente onderzoek naar vrije keuze voor een uitvoerder en het daarop gebaseerde te verwachten wetsvoorstel kunnen een belangrijke stap in deze richting zijn.

Wettelijk kader: verplichte uitvoerder

De Wet verplichte deelneming in een bedrijfstakpensioenfonds 2000 (Wet Bpf) geeft nu de mogelijkheid tot verplichtstelling van de deelneming in een bedrijfstakpensioenfonds (Bpf). Op aanvraag van het georganiseerde bedrijfsleven binnen een bedrijfstak kan de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid deelneming in een Bpf voor een of meer bepaalde groepen van personen die in die bedrijfstak werkzaam zijn, verplicht stellen (art. 2, lid 1 Wet Bpf). Er is een koppeling tussen de verplichtgestelde Bpf-regeling en het Bpf als uitvoerder daarvan.^[2] Vanwege deze verplichtstelling genieten verplichtgestelde Bpf'en concurrentievoordelen. Gelet op deze voordelen wordt de vrijheid van die Bpf'en op de vrije markt aan banden gelegd:

- allereerst geldt de eis dat bij het uitvoeren van meerdere pensioenregelingen deze pensioenregelingen financieel één geheel vormen (art. 123, lid 1 PW). Het is niet toegestaan om afgescheiden vermogens voor afzonderlijke pensioenregelingen aan te houden (*ringfencen*). Als een Bpf verschillende pensioenregelingen uitvoert, is het verbod op het hanteren van gescheiden vermogens (verplichte risicodeling) een uiting van solidariteit binnen het domein waarvoor het Bpf de verplichte regelingen uitvoert. Wanneer zich binnen de ene

regeling tekorten voordoen, dienen die te worden verrekend met eventueel aanwezige overschotten in een andere regeling (kruissubsidiëring).

Het verbod op ringfencing zorgt er op die manier tevens voor dat er een rem bestaat op aansluiting bij een Bpf. De financiële solidariteit waartoe het verbod op ringfencing dwingt, vormt in de praktijk een drempel om andere fondsen te laten aansluiten en andere regelingen te gaan uitvoeren, om zo bijvoorbeeld schaalvoordelen te behalen. Het verbod op ringfencing is derhalve een belangrijk onderdeel van de in de Pensioenwet vervatte systematiek om oneerlijke concurrentie en misbruik van de machtspositie door verplichtgestelde Bpf'en te voorkomen;

- het verbod op ringfencing hangt nauw samen met een andere beperking: de taakafbakening tussen pensioenfondsen en verzekeraars. De belangrijkste regels met betrekking tot de taakafbakening zijn neergelegd in de artikelen 116-125 PW, uitgezonderd de verplichte doorsneepremie, die in art. 8, lid 1 Wet Bpf is vastgelegd. De taakafbakening bestaat in feite uit twee onderdelen: zowel de producten – welke producten mag een pensioenfonds voeren? – als het domein zijn begrensd – wat is de klantenkring van een pensioenfonds? Bpf'en hebben door hun verplichte karakter een bevoorrechte positie ten opzichte van andere marktpartijen die pensioenregelingen aanbieden. Die positie wordt gerechtvaardigd door de doelstelling van solidariteit die deze regelingen kenmerkt. Dit kan slechts worden gerechtvaardigd zolang dit niet leidt tot concurrentievoordelen op andere terreinen buiten dat van het verplichte Bpf. Om die redenen dienen de taken van de Bpf'en duidelijk te worden onderscheiden van die van verzekeraars.^[3]

De binnen een pensioenfonds georganiseerde solidariteit is ook van belang voor de houdbaarheid van de verplichtstelling van (bedrijfstaking)pensioenfondsen in het licht van jurisprudentie van het Europese Hof van Justitie. Dat heeft in een reeks arresten duidelijk gemaakt dat pensioenfondsen moeten worden beschouwd als ondernemingen die worden belast met een bijzondere taak van sociale aard.^[4] Die sociale taak bestaat er met name in dat via de verplichtstelling pensioenfondsen in staat worden gesteld tegen aanvaardbare kosten een pensioenregeling voor alle werknemers van een bedrijfstak uit te voeren. Zonder de verplichtstelling zouden de 'goede risico's' en de 'slechte risico's' namelijk naar alle waarschijnlijkheid niet in één fonds blijven.^[5] Het is die sociale taak die de inbreuk op het mededingingsrecht kan rechtvaardigen, mits deze inbreuk niet verder gaat dan noodzakelijk voor het bereiken van die sociale doelstelling.^[6] Uit genoemde arresten blijkt dat het voor een rechtvaardiging van een inbreuk op het mededingingsrecht in dit verband van belang is dat de pensioenregeling daadwerkelijk een sociaal karakter heeft. Op grond van de solidariteitskenmerken, waaronder ringfencing, van onze Bpf'en wordt algemeen aanvaard dat de verplichtstelling van deelname aan fondsen in het licht van het mededingingsrecht geen risico's oplevert.

Bpf versus Apf

Het benutten van de ruimte die de definitie van bedrijfstakpensioenfonds biedt, zoals het Pensioenfonds voor de Grafische Bedrijven doet, is niet in strijd met de Pensioenwet.^[7] Een verplichtgesteld Bpf heeft behalve de werkingssfeer volgens de verplichtstelling ook een statutaire werkingssfeer. Laatstgenoemde kan ruimer zijn dan die volgens de verplichtstelling. Binnen de statutaire werkingssfeer kan en mag het Bpf pensioenovereenkomsten uitvoeren.^[8] Dat betreft de uitvoering van pensioenovereenkomsten voor werkgevers die – in zoverre – niet onder de verplichte werkingssfeer vallen. Het kan gaan om de uitvoering van een pensioenovereenkomst voor alle of een

aantal werkgevers in een bedrijfstak – voor welke bedrijfstak geen verplichte deelneming geldt – en ook om de uitvoering van een pensioenovereenkomst voor een afzonderlijke werkgever die binnen de bedrijfstak als gedefinieerd in de statuten werkzaam is.

Het verschil met een Apf ziet daarom niet op de mogelijkheid tot het kunnen uitvoeren van meerdere pensioenregelingen of de mogelijkheid om een pensioenregeling voor een enkele afzonderlijke werkgever te kunnen uitvoeren. Het verschil is dat bij het Apf per collectiviteitkring een verplichting tot ringfencing is. Bij een Bpf zijn alle regelingen in solidariteit met elkaar verbonden: de ene pensioenregeling moet bijdragen aan tekorten in een andere pensioenregeling binnen het fonds. Die situatie kan zich bij een Apf, met afzonderlijke collectiviteitkringen, niet voordoen.

Advies Raad van State

Het wetsvoorstel Apf voorzag niet in de mogelijkheid voor een Bpf om zich om te vormen tot een Apf. Op grond hiervan werd het amendement Lodders/Vermeij ingediend, en aangenomen.^[9] Het amendement was erop gericht verplichtgestelde Bpf'en bij fusie de mogelijkheid te geven om per collectiviteit van het fuserende Bpf – als Bpf en niet als Apf – een afgescheiden vermogen aan te houden. Dit alles vanuit de wens om schaalvergroting ook voor verplichtgestelde Bpf'en mogelijk te maken. Staatssecretaris Klijnsma van SZW ontraadde het amendement evenwel en vroeg de Raad van State om advies. De Raad concludeerde daarop dat het toestaan van ringfencing voor Bpf'en grote gevolgen heeft:^[10]

- door de mogelijkheid om via de statuten de werkingssfeer uit te breiden (art. 111 PW) of via vrijwillige aansluiting (art. 121 PW) is er sprake van een onduidelijke afbakening van het domein van Bpf'en. Doordat afgescheiden vermogens kunnen worden aangehouden en financiële risico's kunnen worden geïsoleerd, wordt het aantrekkelijker voor deze fondsen om zich op de pensioenmarkt te begeven. Er is dan geen waarborg meer tegen ongewenst misbruik van de marktpositie;
- de huidige koppeling tussen verplichtstelling en solidariteit wordt verstoord. Het amendement bewerkstelligt dat de solidariteitskenmerken voortaan op het niveau van een collectiviteitkring worden vormgegeven, terwijl de verplichtstelling – en de daarbij behorende voordelen – op fondsniveau blijven geregeld. Op die manier wordt het onder meer mogelijk om de goede en de slechte risico's binnen een (bestaand) Bpf te scheiden.

De regering onderschreef deze conclusies.^[11] Via een novelle is uiteindelijk het wetsvoorstel in zijn oorspronkelijke staat hersteld, waarna de Tweede Kamer met het aangepaste wetsvoorstel heeft ingestemd. De Eerste Kamer was kritischer over het gemak waarmee de staatssecretaris meeging met de bevindingen van de Raad.^[12] Volgens Lutjens gaat de beoordeling door de Raad van State zelfs uit van een onjuiste visie op de reikwijdte van het amendement, waardoor het daarop door de Raad gebaseerde advies een onjuiste motivering kent.^[13]

Onderzoek SEO: verplichte BPF-regeling in APF?

De Tweede Kamer had gevraagd of de regering bereid is te verkennen of, en zo ja, hoe het Apf ook uitkomst kan bieden voor verplichtgestelde Bpf'en.^[14] Staatssecretaris Klijnsma kondigde daarop een onderzoek aan naar de mogelijkheden om verplichtgestelde Bpf'en toegang te bieden tot een Apf.^[15] De resultaten van dit onderzoek, uitgevoerd door SEO Economisch Onderzoek (SEO), werden op 16 november 2015 aan de Tweede Kamer aangeboden.^[16] De onderzoekers gingen uitvoerig in op het

zogenoemde basisscenario en noemden ook een viertal alternatieve scenario's, maar werkten deze niet verder uit. In het basisscenario is de regeling verplichtgesteld en brengen sociale partners de gehele pensioenregeling collectief onder bij één pensioenuitvoerder. Dat kan een Apf zijn. In de andere scenario's is er een wettelijke verplichtstelling van de pensioenregeling, dan wel een verplichtstelling op verzoek van de sociale partners. Ook varieert wie de pensioenuitvoerder kiest: sociale partners, de individuele werkgever of de werknemer. In tabel 1 een overzicht van de diverse scenario's.

Tabel 1. Scenario's vrije keuze uitvoerder

	basis	1	2	3	4
regeling	verplicht op verzoek van georganiseerde bedrijfsleven	verplicht op verzoek van georganiseerde bedrijfsleven	verplicht op verzoek van georganiseerde bedrijfsleven	verplicht bij wet	verplicht bij wet
uitvoerder	verplicht één uitvoerder voor bedrijfstak op verzoek van georganiseerde bedrijfsleven (bijvoorbeeld een Apf)	bij cao bepaald of door individuele werkgever	keuze deelnemer	bij cao bepaald of door individuele werkgever	keuze deelnemer

De onderzoeksvragen richtten zich op de toetsing van aanpassing van de verplichtstelling aan:

- het mededingingsrecht: is de aanpassing van de verplichtstelling strijdig met het Europees en nationaal mededingingsrecht? en
- de gevolgen van de aanpassing van de verplichtstelling voor de marktordening: leidt de aanpassing tot een marktverstoring, dat wil zeggen, ontstaan er machtsblokken die misbruik van hun positie kunnen maken?

Mededingingsrecht

Het mededingingsrecht bevat een verbod op kartel, misbruik van een economische machtspositie, regels met betrekking tot ondernemingen met bijzondere of uitsluitende rechten, ondernemingen belast met diensten van algemeen economisch belang en verbod op staatssteun. In het EU-verdrag zijn de Europese bepalingen hierover genomen,^[17] en in de Mededingingswet de nationale.^[18] Het zijn deze onderdelen waaraan de onderzoekers de gewijzigde vormgeving van de verplichtstelling hebben getoetst. Kort samengevat komen ze tot de volgende conclusies:

- overeenkomsten met als doelstelling het verbeteren van werkgelegenheids- en arbeidsvoorwaarden die in het kader van collectieve onderhandelingen tussen sociale partners worden gesloten, waaronder binding aan een *bepaalde (bedrijfstak)pensioenregeling*, vallen wegens hun aard en hun doel niet onder het mededingingsrecht. In het verlengde hiervan valt, aldus de onderzoekers, ook een cao-afspraken ten aanzien van het aanwijzen door sociale partners van een *bepaalde pensioenuitvoerder* voor hun pensioenregeling buiten de werkingssfeer van het EU-mededingingsrecht;
- Voor de bedrijfstakbrede binding – dat wil zeggen alle werkgevers en werknemers die

werkzaam zijn in een bepaalde bedrijfstak – aan een pensioenregeling of een pensioenuitvoerder is, om ook de ongeorganiseerden te binden, een daarop toegesneden wettelijke grondslag nodig. De overeenkomst en ook de cao volstaan daarbij niet. Op grond van jurisprudentie van het Europese Hof van Justitie is een dergelijke maatregel – het bindend maken door de overheid van de keuze van sociale partners voor een bepaalde pensioenuitvoerder – toegestaan nu het gaat om een dienst van algemeen economisch belang en het bindend opleggen noodzakelijk is om een solidaire pensioenregeling te kunnen uitvoeren;^[19]

- en waar het specifiek gaat om het laten uitvoeren van een verplichtgestelde bedrijfstakpensioenregeling door een Apf: ook dit levert, op basis van dezelfde gronden, op zich geen strijd op met het mededingingsrecht. Hierbij is het noodzakelijk dat de verplichtgestelde bedrijfstakpensioenregeling, om de solidariteit te behouden, binnen het Apf een eigen collectiviteitkring vormt;
- wel kan bij een Apf met meerdere kringen kruissubsidiëring tussen de verplichtgestelde en niet-verplichtgestelde pensioenregelingen leiden tot strijd met het mededingingsrecht. Hiervan kan sprake zijn als het Apf, dat een verplichtgestelde pensioenregeling uitvoert, andere activiteiten (mede) gaat subsidiëren via inkomsten uit het uitvoeren van een verplichte regeling. Dit is mogelijk als het Apf de prijs voor niet-verplichtgestelde pensioenregelingen te laag en voor verplichtgestelde bedrijfstakpensioenregelingen te hoog vaststelt. Kruissubsidiëring is tegen te gaan door enerzijds wettelijke eisen te stellen aan de transparantie over de kosten en de toerekening daarvan aan de diverse regelingen en de werkwijze van het Apf, en anderzijds door afdoende toezicht op het naleven van die eisen. Nadere voorschriften over het toerekenen van kosten en het toekennen van toezichtbevoegdheden aan de toezichthouder kunnen hierbij dienstig zijn;
- een Apf dat een verplichtgestelde bedrijfstakpensioenregeling uitvoert of het resultaat is van een omvorming van een voormalig verplichtgesteld Bpf, kan een gunstiger uitgangspositie op de markt hebben, onder andere vanwege de schaalvoordelen die de verplichtstelling met zich meebrengt. Vanuit mededingingsrechtelijk oogpunt is een gunstiger uitgangspositie op zichzelf echter niet relevant: van belang is of er misbruik van een (economische) machtspositie optreedt, dan wel zou kunnen optreden. Van een machtspositie zal niet snel sprake zijn; naar verwachting zullen er voldoende pensioenuitvoerders op de markt overblijven;
- de sociale partners zullen de pensioenregeling daarom dusdanig compleet moeten maken dat ze valt uit te voeren op de pensioenuitvoeringsmarkt. De pensioenregeling wordt daarmee volgens de onderzoekers als het ware een bestek waarop pensioenuitvoerders kunnen inschrijven. Daardoor kunnen er weinig open normen meer worden gehanteerd, maar zullen veelal specifieke gedragsregels worden geformuleerd. Bijvoorbeeld als het gaat om het vaststellen van het premieniveau, het verlenen van toeslagen of het verminderen van pensioenaanspraken en -rechten. De pensioenregeling wordt daardoor completer en bijgevolg krijgt het bestuur van de pensioenuitvoerder minder discretionaire ruimte. Daarmee wordt (verdere) invulling gegeven aan de verantwoordelijkheidsverdeling tussen sociale partners en de uitvoerder.

De onderzoekers concluderen dat de aldus gewijzigde vormgeving van de verplichtstelling een toegestane uitzondering op de EU-mededingingsregels is, zowel in het basisscenario als in de genoemde alternatieven. Aanvullende wetgeving voor binding aan bedrijfstakbrede afspraken is daarbij vereist, en aanvullende maatregelen om kruissubsidiëring te voorkomen zijn aan te bevelen.

Marktordening

De onderzoekers concluderen dat de concurrentie tussen pensioenuitvoerders zal veranderen, maar dat van marktverstoring geen sprake zal zijn. Een verplichtstelling van de bedrijfstakpensioenregeling geeft meer ruimte voor marktwerking, omdat sociale partners dan kunnen kiezen welke pensioenuitvoerder een verplichtgestelde bedrijfstakpensioenregeling mag uitvoeren. Op deze manier ontstaat concurrentie rond de verplichtgestelde pensioenregeling. De onderzoekers verwachten dat de trend naar consolidatie hierdoor wordt versterkt. Daarbij blijven er volgens hen voldoende spelers op de markt over voor een effectieve concurrentie.

De onderzoekers wijzen erop dat er weliswaar een gelijk speelveld zal zijn in termen van regels, maar niet in termen van uitkomsten. Dit komt doordat de uitgangspunten van de aanbieders op de markt voor pensioenuitvoering verschillen. Een ongelijk speelveld in termen van uitkomsten is echter op zich niet voldoende reden om in te grijpen in de markt. Dit is alleen het geval wanneer dit ongelijke speelveld de prestaties van de markt negatief beïnvloedt. Voor wat betreft die prestaties stellen de onderzoekers dat concurrentie over het algemeen een prikkel is tot verbetering van de kwaliteit en verlaging van de kosten, maar dat het effect qua innovatie ongewis is.

Verder constateren ze dat, wanneer het Apf wordt opengesteld voor verplichtgestelde Bpf'en, er grote spelers met een gunstige uitgangspositie op de markt komen. En kunnen Apf'en die door andere pensioenuitvoerders, zoals verzekeraars, zijn opgericht, een concurrentienadeel ondervinden. Zij zullen immers over het algemeen op een kleinere schaal opereren dan Apf'en die vanuit een groot Bpf ontstaan. Ook hebben ze minder banden met de sociale partners, als degenen die beslissen over het onderbrengen van de verplichtgestelde bedrijfstakpensioenregeling bij een pensioenuitvoerder. Maar volgens de onderzoekers kunnen kleinere spelers toch ook een goede marktpositie verwerven, bijvoorbeeld door een betere dienstverlening te bieden. Kleine spelers zouden als nichespeler kunnen overleven in de markt.

Wetsvoorstel vrije keuze uitvoerder

Op grond van het SEO-onderzoek wil het kabinet nu een wetsvoorstel indienen dat in plaats van verplichte deelname aan een Bpf verplichtstelling van een bedrijfstakpensioenregeling mogelijk maakt.^[20] Hierbij staan als uitgangspunten het zeker stellen van de juridische houdbaarheid van de verplichtstelling en een goed werkende markt voor pensioenuitvoering voorop. Daarmee moet dan een vrije keuze voor de pensioenuitvoerder worden bewerkstelligd en wordt het voor verplichtgestelde Bpf'en mogelijk zich om te vormen tot een Apf, dan wel de bedrijfstakpensioenregeling door een Apf te laten uitvoeren. Daarbij wil het kabinet dat sociale partners, net als nu, de inhoud van die pensioenregeling bepalen. En ook dat sociale partners expliciet besluiten bij welke pensioenuitvoerder ze die regeling onderbrengen. In de optiek van het kabinet komt de vraag van die onderbrenging vermoedelijk periodiek aan de orde (het SEO-onderzoek gaat uit van vijf jaar). Het kabinet wil daarbij dat de regeling bij één pensioenuitvoerder wordt ondergebracht; het is van mening dat bij onderbrenging bij verschillende pensioenuitvoerders schaalgrootte verloren gaat en te hoge transitiekosten worden gemaakt. Concreet betekent een en ander een wijziging van de Wet Bpf en aanverwante wet- en regelgeving.

Het kabinet wil in februari 2016 het tijdpad voor een wetgevingstraject hebben uitgestippeld. Het streeft

naar een zo spoedig mogelijke inwerkingtreding van het wetsvoorstel. Dat klinkt ambitieus. Eerst zal toch nog een aantal voorvragen moeten worden beantwoord. Het wetsvoorstel moet schaalvoordelen (lagere kosten) voor verplichtgestelde bedrijfstakpensioenregelingen zien te realiseren en tevens moeten voorzien in de (maatschappelijke) behoefte aan een vrije keuze van uitvoerder. Ook is nog niet helemaal duidelijk hoe de wetgever de door hem genoemde gewaarborgde transitie naar een goed werkende markt met grote verschillen in uitgangspositie wil realiseren. Of hoe hij, uitgaande van het basisscenario, een vertrek bij een pensioenuitvoerder wil waarborgen: moeten er verplichte clausules in de uitvoeringsovereenkomsten worden opgenomen, zoals thans het geval is ten aanzien van waardeoverdracht na beëindiging van de overeenkomst? En omdat de pensioenuitvoerder van tijd tot tijd een andere kan worden, zal tevens een andere invulling moeten worden gegeven aan de vrijstelling van verplichte deelneming. Zomaar wat vragen. We zien belangstellend uit naar het wetsvoorstel.

Voetnoten

[1]

Mr. drs. E. Schop CPL is consulting partner bij Flexis Groep, adviseurs collectieve arbeidsvoorwaarden

[2]

De Wet Bpf wijkt hierin af van de Wet verplichte deelneming in een beroepspensioenregeling (Wvb). Verplichte deelname in een beroepspensioenregeling is mogelijk (art. 5, lid 1 Wvb), echter uit te voeren door een en dezelfde pensioenuitvoerder (Kamerstukken II, 2003/04, 29 481, nr. 3, p. 9).

[3]

Kamerstukken II 2005/06, 30 413, nr. 3, blz. 69.

[4]

Arresten van het HvJ EU van 21 september 1999, C-67/96, Albany International BV tegen Stichting Bedrijfspensioenfonds Textielindustrie; gevoegde zaken C-115/97, C-117/97, Brentjens' Handelsonderneming BV tegen Stichting Bedrijfspensioenfonds voor de Handel in Bouwmaterialen; en C-219/97, Maatschappij Drijvende Bokken BV tegen Stichting Pensioenfonds voor de Vervoeren Havenbedrijven en het arrest van het HvJ EU van 3 maart 2011, C-437/09, AG2R Prévoyance.

[5]

HvJ EU van 21 september 1999, gevoegde zaken C-115/97, C-117/97, Brentjens' Handelsonderneming BV tegen Stichting Bedrijfspensioenfonds voor de Handel in Bouwmaterialen, r.o. 108.

[6]

HvJ EU 21 september 1999, C-67/96, Albany International BV tegen Stichting Bedrijfspensioenfonds Textielindustrie, r.o. 107.

[7]

Kamerstukken II 2014/15, 32 043, nr. 237, p. 1. Zie ook de antwoorden op Kamervragen van het lid Van Weyenberg (D66), Aanhangsel Handelingen, 2014-15, nr. 2412.

[8]

Art. 111, lid 1, aanhef en onder a. en lid 2 PW, verwijzend naar definitie 'pensioenfonds', art. 1 PW en art. 23 PW.

[9]

Kamerstukken II 2014/15, 34 117, nr. 17.

[10]

Bijlage bij [Kamerstukken I 2015/16, 34 117, nr. C.](#)

[11]

[Kamerstukken I 2015/16, 34 117, nr. C.](#)

[12]

[Kamerstukken I 2015/16, 34 117, Handelingen nr. 14.](#)

[13]

E. Lutjens, Fusie verplichte bedrijfstakpensioenfondsen en ringfencing. Reactie Raad van State op amendement Lodders/Verweij, Amsterdam Vrije Universiteit Expertisecentrum, 2015.

[14]

[Kamerstukken II 2014/15, 34 117, nr. 6.](#)

[15]

[Kamerstukken II 2014/15, 34 117, nr. 9](#), p. 31.

[16]

[Kamerstukken II 2015/16, 32 043, nr. 291](#), met bijlage: Verplichtgestelde bedrijfstakpensioenregelingen en het algemeen pensioenfonds, Amsterdam, september 2015 in opdracht van de ministeries van SZW en Financiën, VU Expertisecentrum Pensioenrecht, Ecovisie en SEO Economisch Onderzoek.

[17]

Verdrag betreffende de Europese Unie en het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie 2012/C 326/01 (VWEU).

[18]

Wet van 22 mei 1997, *Stb.* 1997, 242, laatstelijk gewijzigd bij Wet van 17 juni 2013, *Stb.* 2013, 326.

[19]

HvJ EU 21 september 1999, C-67/96 (Albany); HvJ EU 3 maart 2011, C-437/09 (AG2R).

[20]

[Kamerstukken II 2015/16, 32 043, nr. 291.](#)